

УДК 82-193.3: 82-193.5

ПЕРЕЧИТУВАННЯ КЛАСИКИ: МЕТОДИКА ТРАНСФОРМАЦІЇ КЛАСИЧНОЇ ПОЕЗІЇ В РОМАНАХ ЕЛЬФРІДИ ЄЛІНЕК

Олександра Григоренко

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003,
e-mail: saschahryhorenko@gmail.com*

Розглянуто низку прикладів цитування класичної поезії в романах Ельфріди Єлінек у зв'язку з теорією “тривіальних міфів” Ролана Барта.

Ключові слова: цитата, алюзія, трансформація, тривіальний міф.

“... це, можливо, мій смертний гріх: що я читаю, аби не мусити жити (через це я також і пишу)” [1, с. 67] – так Ельфріди Єлінек висловила своє ставлення до читання, відповідаючи на опитування журналу “Literaturen”, яке проводили серед найвідоміших на 2005 рік німецькомовних літераторів. Читати філософські тексти – це накидатися на них, як хижий птах, виривати з них певні місця, і “ще закривавленими” вмуровувати їх у фундамент власного письма, “як раніше у фундаменти споруд вмуровували живу істоту. Мабуть, для того, аби будівля трималася довше” [1, с. 67]. У те, що її письмо протримається довше від того, що в ньому “поховано” шматок від Ніцше чи Гайдеггера, письменниця не вірить, однак постійне цитування вкрай строкатого матеріалу – від філософії до коміксів, від рекламних гасел до політичних промов, від жіночих журналів до класичної літератури стало одним із основних творчих прийомів.

У 1970 р. Е. Єлінек, власне, “пояснила” свій творчий метод – в есе “Нескінченна невинність” вона процитувала головні тези бартівської теорії “тривіальних” міфів і навела низку прикладів її застосування під час деконструктивного читання рекламних і політичних текстів. “Тривіальний міф”, за Роланом Бартом, – це знак вторинної семіологічної системи, позбавлений свого первинного значення і вжитий в ідеологічному контексті. Лінгвістичний (так само, як і візуальний) знак стає лише означником знака мета-мови, яка “викрадає” значення і наповнює “форму” іншим змістом. Уже в есе Е. Єлінек починала експериментувати із бартівською методикою – опис “міфу”, його аналіз та результат – викрита ідеологічна природа знака – припиняють бути експліцитними у тексті, “міф” переповідається і руйнується водночас (М. Янц [4, с. 8]). У романі “ми лише приманка, baby!”, виданому так само, як і есе, 1970 р., письменниця зреалізувала бартівську стратегію використання у “міфу” у художньому тексті – аби зруйнувати міф, його потрібно використати як порожню форму, тобто надбудувати над мета-мовою наступний рівень. Роман “ми лише приманка, baby!” складається повністю із “тривіальних” цитат, це мікс мультфільмів, коміксів, телешоу, реклами, серіалів, любовних романів, який спотворено відображає інформаційно-розважальний медіапростір,

де сюжети змішуються, герої помирають і раптово з'являються в наступному епізоді, єдиним законом розвитку якого є лише постійне мерехтіння картинок. Інформаційне поле, відірване від звичайних засобів трансляції, відображене в романі в усій своїй безглуздості та втрачає здатність зачаровувати і притягувати до себе глядача чи слухача.

З огляду на таку методику роботи зі зразками тривіальної культури поява і, відповідно, розпізнавання у наступних текстах Е. Єлінек великої кількості цитат із класичної літератури створює досить несподівані ефекти.

У романі “Піаністка” є епізод із дитинства головної героїні, Еріки Кохут, де замордовану постійними уроками музики дівчинку відпустили погратися з її кузеном, молодим студентом-медиком, який на відпочинку в селі обходився мінімумом одягу, а саме червоними міні-плавками. “Граючись” Еріка ніби випадково торкається чи вабливих плавков, чи статевого органу студента, й уже за мить не може зрозуміти, чи це сталося з нею насправді. Глибина переживання Еріки першого пара-сексуального досвіду і авторська іронія з цього приводу виражені у фразі “Dieser Augenblick soll bitte verweilen, er ist so schön” (“Будь ласка, нехай ця мить зупиниться, вона ж така прекрасна” [5, с. 46]), що є мінімально зміненою цитатою з “Фауста” Гете “Спинися, мить! Прекрасна ти!” [7, с. 72] або “Постій, хвилино, гарна ти!” [7, с. 408] у перекладі М. Лукаша.

В іншому епізоді роману створено складнішу алюзію на класичний текст. Після приватного камерного концерту, на якому виступала вже доросла вчителька музики Еріка, вони з матір'ю починають збиратися додому і мати “накидає їй на плечі власноруч сплетену блакитну кофтинку, щоб у цих суглобах не застигла змашувальна рідина й зношування від тертя зменшувалося. Кофтинка як чохол на чайнику. Іноді й на таких корисних речах, як рулон туалетного паперу, є такі саморобні футляри, увінчані кольоровими балабонами. Вони тоді прикрашають заднє скло автомобілів. Точно посередині. Балабон Еріки – це її власна голова, що гордо стирчить зверху” [5, с. 72]. Еріка у блакитному є пародією на блакитну квітку романтизму, Матильду Новаліса під час балу в замку Клінгзора, коли її вперше бачить Генріх. Обличчя Матильди “здавалося лілеєю, зверненою до сходу сонця, і від білої стрункої шиї піднімалися блакитні жилки по ніжних щоках” [8, с. 99], коли Генріх бачив Матильду уві сні, у подібні блакитної квітки, її “ніжне личко” виглядало із “широкого блакитного коміра” пелюсток [8, с. 12], який у тексті Е. Єлінек перетворюється на кофтинку із ангорської шерсті, саме ж личко – це причеплений до кофтинки балабон. Матильда уособлює досконалий витвір природи, ідеальне поєднання духу й тілесної краси, Еріка ж упевнено прогресує в своїй ненатуральності – від трухлявої всередині “щоглової сосни” рідкісної породи, як її названо в романі, до рулончика туалетного паперу.

Роман “Хіть” австрійський дослідник Г. Гібель визначив як “вірш у прозі” [9], оскільки текст має багато ритмізованих фрагментів і велику кількість риторичних фігур. Віршовані цитати або ж алюзії на відомі поетичні рядки “вбудовуються” у текст цього роману надзвичайно ретельно, “вмонтування” цитати іноді передбачає майже повний її демонтаж.

Рядки Р. М. Рільке з вірша “Осінній день” “Wer jetzt kein Haus hat, baut sich keines mehr. / Wer jetzt allein ist, wird es lange bleiben” [10] (“Хто був бездомний, той не знайде дому, / не збудеться самотник самоти” у перекладі М. Бажана [11, с. 74]) виникають у тексті роману принаймні двічі. Одна з доріг на гірській долині, де відбувається дія рома-

ну, описана так: “Ця дорога досі веде хіба що до невеличкої лісопилки, яка здебільшого не працює. Хто не має чого їсти, тому й пиляти нічого” (“Dieser Weg führt allerhöchstens noch zu einem kleinen Sägewerk, und das steht meist still. Wer nichts zu beißen hat, der hat auch nichts zu sägen” [12, с. 70]) – авторка повторює лише граматичну структуру оригінального речення, говорячи про занепад малого лісопилного підприємства через роботу паперової фабрики, для якої навколишні дерева випилюють у промислових масштабах. В іншому фрагменті алюзія на Рільке очевидніша, але “цитата” є по-суті антитезою: “Хто має маленький двір і до нього маленьку хатку, той першим скуштує безробіття на смак: так говорять люди, що скупилися у небесному бутіку, а потім протиснулися за свої письмові столи, де їх уже нікому не треба втішати” (“Wer eine kleine Hof und ein kleines Häusel dazu hat, der wird als erster die Arbeitslosigkeit schmecken: so sprechen die Menschen, die in einer Himmlischen Boutique eingekauft haben und sich dann hinter ihre Schreibtische klemmen, wo niemand sie mehr zu besänftigen vermag” [12, с. 146]). Політика великого концерну, на який працює паперова фабрика в долині, передбачає роботу передусім із безземельними селянами, які набагато сильніше залежать від своїх роботодавців.

Прості лісоруби – виконавці волі директорів, що прирівнюються до небожителів – фігурують у романі здебільшого як недиференційована маса, безголосі й безвідмовні виконавці. “...вони ліквідують дерева в лісі, аби самим зможти сісти на їхнє місце і розгорнути їжу з паперу. Вночі люди п’ють, а тоді журяться. А виникне сварка – зривається натовп, сліпий і розвіяний, в темряву ночі” (“...sie schaffen aus dem Wald die Bäume fort, damit sie sich selber an deren Stelle hinsetzen und das Essen aus dem Papier wickeln können. In der Nacht trinken die Leute dann und machen sich Sorgen. Erhebet ein Zwist sich, so stürzt die Menge, gebläht und geblendet, in nächtliche Tiefen” [12, с. 80]). Останнє речення, що може видатися мало вмотивованим у цьому контексті, є видозміненою цитатою з “Пісні мойр” 5 яви “Іфігенії в Тавриді” Гете.

Бійся богів,
Роде людський!
Вони владу тримають
У вічних руках,
І нею керують,
Як їм заманеться.

Es fürchte die Götter,
Das Menschengeschlecht!
Sie halten die Herrschaft
In ewigen Händen,
Und können sie brauchen
Wie’s ihnen gefällt.

Бійся їх двічі,
Кого вознесуть вони!
На рифах і хмарах
Поставлені крісла
Довкола столів золотих.

Der fürchte sie doppelt
Den je sie erheben!
Auf Klippen und Wolken
Sind Stühle bereitet
Um goldene Tische.

Як виникне сварка
Зриваються гості
Зневажені й зганьблені
В темряву ночі,
І марно чекають,
Заковані в морок,
На праведний суд
[переклад мій. – О. Г.].

Erhebet ein Zwist sich:
So stürzen die Gäste
Geschmäht und geschändet
In nächtliche Tiefen,
Und harren vergebens,
Im Finstern gebunden,
Gerechten Gerichtes
<...> [13, с. 53].

Завдяки відновленню контексту, з якого взято цитату, поряд із образом лісорубів виникає невербалізований образ директора та опосередковані через нього образи фабрики та всемогутнього концерну, що мають абсолютну владу над лісорубами. Лісоруби ж не є навіть гостями за столом небожителів, проте праведного суду вони чекатимуть марно, так само, як гості у Гете.

Цитування класичної літератури в текстах Е. Єлінек, окрім створення комічного ефекту та поглиблення смислових аспектів, має ще одну важливу функцію: довільне поводження з цитатами, що може бути розшифроване і часто інтерпретоване як непоштивне ставлення до класиків, насправді має на меті висміяти бездумне і неперервне повторювання завчених цитат, що стало засобом створення ілюзії освіченості. Як би парадоксально не було шукати дидактичні функції творчості Е. Єлінек, але письменниця, не вважаючи, що засобами літератури можна будь-що змінити, стає на захист цієї літератури і все ж намагається навчити читача читати і бачити за словами їхній зміст, а не приховану за ними ідеологію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Jelinek E.* Lesen kann vernichten / Elfriede Jelinek // *Literaturen : das Journal für Bücher und Themen.* – 2005. – № 10. – S. 67–68. – (Das große Lesen : Umfrage “Mein Leseleben” II).
2. *Барт Р.* Мифологии / Ролан Барт ; [пер. с фр., вступ. ст. и коммент. С. Зенкина]. – М. : Издательство имени Сабашниковых, 2004. – 320 с.
3. *Jelinek E.* Die endlose Unschuldigkeit / Elfriede Jelinek // *Jelinek E.* Die endlose Unschuldigkeit : Prosa–Hörspiel–Essay. – München : Galerie-Verlag, 1980. – S. 49–82.
4. *Janz M.* Elfriede Jelinek / Marlies Janz. – Stuttgart : Metzler, 1995. – XI, 181 S.
5. *Jelinek E.* Die Klavierspielerin / Elfriede Jelinek. – Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 2003. – 285 S.
6. *Goethe J. W.* Faust : [Електронний ресурс] / J. W. Goethe. – Режим доступу до журн.: <http://www.gutenberg.org/cache/epub/2229/pg2229.html>. – Назва з екрану.
7. *Гете Й. В.* Фауст / Й. В. Гете // Гете Й. В. Фауст. Лірика ; [пер. з нім., передмова Д. Наливайка]. – К. : Веселка, 2001. – С. 23–425. – (Іл.).
8. *Novalis.* Heinrich von Ofterdingen / Novalis ; [hrsg. von W. Frühwald]. – Stuttgart : Reclam, 2010. – 256 s. – (RECLAMS UNIVERSAL-BIBLIOTHEK Nr. 8939).
9. *Hiebel H. H.* Elfriede Jelineks satirisches Prosagedicht “Lust” / H. H. Hiebel // *Sprachkunst : Beiträge zur Literaturwissenschaft.* – 1. Halbband. – Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1992. – S. 291 – 308. – (Jahrgang XXIII).
10. *Rilke R. M.* Das Buch der Bilder : [Електронний ресурс] / R. M. Rilke. – Режим доступу до журн.: <http://www.gutenberg.org/files/34521/34521-h/34521-h.htm>. – Назва з екрану.
11. *Рільке Р. М.* Поезії / Р. М. Рільке ; [пер. з нім. М. Бажан ; вступн. стаття та прим. Д. Наливайка]. – К. : Дніпро, 1974. – 279 с.
12. *Jelinek E.* Lust / Elfriede Jelinek. – Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 2004. – 255 s.
13. *Goethe J. W.* Iphigenie auf Tauris / J. W. Goethe ; [Anmerkungen von J. Angst und F. Hackert]. – Stuttgart : Reclam, 2005. – 79 s. – (RECLAMS UNIVERSAL-BIBLIOTHEK Nr. 83).

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2011

Прийнята до друку 02.11.2011

**RE-READING OF CLASSICS: METHODOLOGY OF CLASSICAL
POETRY TRANSFORMATION IN E. JELINEK'S NOVELS**

Oleksandra Hryhorenko

*Poltava National Pedagogical University named after V.Korolenko,
2, Ostrohradskyy St., Poltava, 36003,
e-mail: saschahryhorenko@gmail.com*

The article analyses a number of examples of classic poetry citations in novels by E. Jelinek in connection with "trivial-myth-theory" by R. Barthes.

Key words: citation, allusion, transformation, trivial myth.

**ПЕРЕЧИТЫВАНИЕ КЛАССИКИ:
МЕТОДИКА ТРАНСФОРМАЦИИ КЛАССИЧЕСКОЙ
ПОЭЗИИ В РОМАНАХ ЭЛЬФРИДЫ ЕЛИНЕК**

Александра Григоренко

*Полтавский национальный педагогический университет имени В. Г. Короленка,
ул. Остроградского, 2, г. Полтава, 36003,
e-mail: saschahryhorenko@gmail.com*

Рассмотрено ряд примеров цитирования классической поэзии в романах Эльфриды Елинек в связи с теорией "тривиальных мифов" Ролана Барта.

Ключевые слова: цитата, аллюзия, трансформация, тривиальный миф.